

Το αντικείμενο

«Τα λόγια υψηλά ισταμένων προσώπων με μεγάλη επιρροή έχουν συνήθως λιγότερο περιεχόμενο από τα δικά μας. Σκέψεις, που έχουν ιδιαίτερα στενή σχέση με ιδιαίτερα αξιосέβαστα αντικείμενα, έχουν συνήθως όψη που δείχνει ότι δίχως αυτή τη διευκόλυνση θα τις θεωρούσε κανείς πολύ καθυστερημένες. [...] Ιδωμένος έτσι ο κόσμος, μοιάζει πολύ ανάποδος· αν, όμως, δεχθεί κανείς πως η πραγμάτευση ενός θέματος επιτρέπεται να έχει σημασία αντιστρόφως ανάλογη της σημασίας τού ίδιου του θέματος, τότε είναι ένας κόσμος τάξης».

Robert Musil, *Ο άνθρωπος χωρίς ιδιότητες*¹

Η σημερινή «Μεγάλη Κρίση»², πολύμορφη και πολυεπίπεδη, δεν ήρθε σαν κεραυνός εν αιθρία. Τα τελευταία τουλάχιστον είκοσι χρόνια πριν από τη σημερινή κρίση δεν τελείωνε η καταγραφή εκείνων των αντιθέσεων που (επανα)χαρακτήριζαν, με

1. R. Musil, *Ο άνθρωπος χωρίς ιδιότητες: τόμος I* (μτφρ.: Τ. Σιετή), Αθήνα: Οδυσσεάς, 1992, σ. 468.

2. Ο χαρακτηρισμός αυτός δικαιολογείται απολύτως αν αναλογιστεί κανείς πως, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το ΑΕΠ της Ελλάδας γνώρισε μείωση κατά 5,4% το 2010, κατά 8,9% το 2011, κατά 6,6% το 2012 και κατά 3,9% το 2013 (σταθερές τιμές έτους 2010). Η συρρίκνωση αυτή είναι η μεγαλύτερη που γνώρισε η σύγχρονη ελληνική οικονομία σε καιρό ειρήνης. Είναι διπλάσια ακόμα και από τη μείωση της οικονομικής δραστηριότητας της κρίσης του 1928-1932. Το δημοσιονομικό έλλειμμα της Ελλάδας έφτασε το 2008 στο 9,8% του ΑΕΠ, το 2009 στο 15,6%, το 2010 στο 10,3% και το 2011 στο 9,1 του ΑΕΠ. Το δημόσιο χρέος από 113% του ΑΕΠ το 2008 αυξήθηκε το 2009 στο 129%, το 2010 στο 145%, το 2011 στο 165,3% και, τέλος, του 2014 στο 177,1%. Έως και το 2008 η ανεργία στην Ελλάδα ήταν σχετικά χαμηλή και κινούνταν με ποσοστό της τάξεως του 7,8% στο μέσο όρο της Ευρωζώνης. Κατά το 2009 η ανεργία στη χώρα αυξήθηκε και ανήλθε σε 9,6% ενώ για το 2010 αυξήθηκε περαιτέρω στο 12,7%, ως συνέπεια της περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής που εφαρμόστηκε εξαιτίας της κρίσης χρέους. Κατά το έτος 2011 το ποσοστό ανεργίας, ως επακόλουθο της γενικότερης κρίσης της ελληνικής οικονομίας και των μέτρων που είχαν ληφθεί για τη λεγόμενη «δημοσιονομική εξυγίανση», έφτασε το 17,9% ενώ κατά το 2012 ξεπέρασε το 24% και κατά το 2013 έφτασε το 27,5%.

ιδιαίτερη ένταση, τις διάφορες κοινωνικές σφαίρες της ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες, όταν ήταν ομόλογες μεταξύ τους, συμπυκνώνονταν και εκπροσωπούσαν στο πολιτικό πεδίο υπό τη μορφή της κυρίαρχης (και συνεχώς αναδύομενης) αντίθεσης μεταξύ του «εκσυγχρονισμού» και της «παράδοσης»³. Η συν-ταύτιση και συ-στοίχιση των ποικίλων αυτών αντιθέσεων βρίσκονταν στη βάση της κοινωνικής εργασίας κατασκευής της «κρίσης», την οποία συχνά παρουσίαζαν από τότε οι εξουσιοδοτημένοι και εξουσιαστικοί εκπρόσωποι της «κοινής γνώμης» και του «λαού». Είχαμε υποστηρίξει⁴ πως πολλές από αυτές τις αντιθέσεις, που βρίσκονται και σήμερα στο κέντρο των ιδεολογικών συγκρούσεων, δεν ήταν παρά αντιπαράθεσεις διαφορετικών μορφών συντηρητικής κοινωνιοδικίας⁵ και, κυρίως, αντιπαράθεσεις μεταξύ αυτών των κοινωνικών ομάδων που στοχεύουν, πρώτα από όλα, να διαωσιούν τη νομιμοποίηση του παλαιού τρόπου αναπαραγωγής, αυτονομίας μέχρι σήμερα, δηλαδή, μετασχηματισμένου σε ορθοδοξία, και εκείνων που στοχεύουν σε ένα είδος «εξορθολογισμού», με τη διπλή έννοια, της μεταστροφής των στρατηγικών αναπαραγωγής τους.

Πράγματι, πολλές από τις μορφές κρίσης που αναδύονταν τότε σε διάφορους χώρους («κρίση της γλώσσας», «απολιτικοποίηση», «κρίση της οικογένειας», «κρίση εθνικής ταυτότητας», «κρίση του σχολείου» κτλ.) αποτελούσαν, όπως επιχειρήσαμε να δείξουμε⁶, περισσότερο *οδύνες θέσης*, όπως τις ονόμαζε ο Pierre Bourdieu. Αυτές οι οδύνες αναδύονταν με ποικίλες μορφές: παθητικές μορφές έκφρασης δυσφορίας μιας «απατημένης γενιάς», που απέρρεαν από τη ρήξη μεταξύ των ελπίδων και των δυνατοτήτων της· λιγότερο ή περισσότερο ενεργητικές μορφές διαχείρισης, στο εσωτερικό ενός ειδικού πεδίου, των ειδικών αντιφάσεων του ορθόδοξου τρόπου αναπαραγωγής του και την αδυναμία νομιμοποίησης του νέου τρόπου παραγωγής που επιχειρούσε να πληρώσει τους όρους της δοξικής του παρουσίας· αντιφατικές συμπεριφορές υπό καθεστώς διπλού καταναγκασμού μέσα σε διάφορους μικρόκοσμους, προϊόντα της εξέλιξης του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, που βρίσκονταν πλέον είτε σε φάση αγώνα απόκτησης της σχετικής τους αυτονομίας είτε σε φάση παλινδρόμησης, κατά την οποία διακυβεύονταν, κυρίως εξαιτίας του μετασχηματισμού του υπάρχοντος τρόπου κυριαρχίας στον αντίστοιχο χώρο, η αποκτηθείσα σχετική τους αυτονομία και οι όροι ύπαρξης που αυτή επέτρεψε· μορφές παραίτησης από λειτουργίες οι οποίες αδυνατούσαν να εκπλη-

3. Ν. Δεμερτζής (εισαγ. & επιμ.), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1994.

4. Ν. Παναγιωτόπουλος (διεύθ.), *Η απομάγευση του κόσμου*, Αθήνα: Πολυτρόπον-ΕΚΚΕ-ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, 2008.

5. Ν. Σεβαστάκης, *Κοινότοπη χώρα: όψεις του δημόσιου χώρου και αντινομίες αξιών στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Σαββάλας, 2004.

6. Ν. Παναγιωτόπουλος (διεύθ.), *Η απομάγευση του κόσμου*, ό.π.

ρωθούν μέσα σε ένα πλαίσιο όπου τα διαθέσιμα μέσα είναι τελείως αναντίστοιχα με την υλοποίηση των στόχων των λειτουργιών κ.ά. Με όλες αυτές τις μορφές, οι *οδύνες θέσης* αποτελούσαν συχνά παραγνωρισμένες εκφάνσεις μιας αίσθησης προσβολής που βίωναν μια σειρά άνθρωποι που κατείχαν είτε κυριαρχούμενες, δευτεραγωνιστικές, άσημες και αφανείς θέσεις στην εσωτερική ιεραρχία μιας ομάδας, είτε εκτιμούσαν πως κατέχουν μια αναντίστοιχη με τις προσδοκίες τους θέση.

Οι κρίσεις αυτές, αυτού του είδους οι *ταξικοί αγώνες* μιας σειράς λόγων δράσης χωρίς μέσα δράσης που δεν εγγράφονταν και δεν εξετάζονταν, ή αναφέρονταν πολύ υπαινικτικά, στις πανεπιστημιακές θεωρητικές αναλύσεις περί ταξικών αγώνων, και οι οδύνες που παρήγαγαν, έτειναν σταδιακά να ενδυναμωθούν με την εισβολή των σχημάτων της ιδεολογίας της αγοράς η οποία, εξαγνισμένη στην κολυμπήθρα του «οικονομιστικού καπιταλισμού» και του «πολιτισμικού οικουμενισμού», συνέβαλλε στην αναδιαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων και των πολιτισμικών πρακτικών στη βάση του υποδείγματος της απόσυρσης του Κράτους, της εμπορευματοποίησης των δημόσιων αγαθών και της γενίκευσης της κοινωνικής ανασφάλειας⁷.

7. Βλ. P. Bourdieu, *Αντεπίθεση πυρών: λόγοι για την ενίσχυση της αντίστασης ενάντια στη νεοφιλελεύθερη εισβολή* (μτφρ.: Κ. Διαμαντάκου, πρόλ.: Ν. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα: Πατάκη, 1998. Οι κρίσεις και οι δυσφορίες αυτές δεν είχαν κατορθώσει ακόμη να εκφραστούν ρητά και να επιβληθούν συστηματικά στο χώρο κατασκευής της νόμιμης, δημόσιας, πολιτικής και κοινωνικής προβληματικής εξαιτίας τόσο της σχετικά αποτελεσματικής ουδετεροποιητικής εργασίας των επίσημων πολιτικών κλιμακίων όσο και της υστέρησης που χαρακτηρίζει τις νοητικές κατηγορίες αξιολόγησης των φορέων κατασκευής της «κοινής γνώμης», γεγονός που είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την εμφάνιση μιας κρίσης αντιπροσώπευσης (με όλες τις έννοιες του όρου) και εκπροσώπησης. Η τελευταία αυτή κρίση απέρρευε από την αδυναμία ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων να εκφράσουν ή να αναγνωρίσουν την ταυτότητα των προβλημάτων τους στις υπάρχουσες πολιτικές αντιπροσώπευσης. Τα στρώματα αυτά, συμπεριλαμβανομένου και μέρους της παραδοσιακής πελατείας των αριστερών κομμάτων, είχαν την αίσθηση πως οι κοινωνικές δυσφορίες που βίωναν δεν εισακούονταν, δεν τύχαιναν της δέουσας προσοχής και αναγνώρισης που θα όφειλαν από όλους αυτούς που είχαν το λόγο και τα μέσα να έχουν το λόγο και, ειδικότερα, από έναν πολιτικό κόσμο ο οποίος κλεινόταν σταδιακά, όλο και περισσότερο, στον εαυτό του απασχολούμενος με τα παιχνίδια και τις διακυβεύσεις της αναπαραγωγής και του τρόπου αναπαραγωγής του. Γι' αυτά τα στρώματα, το κράτος παρέβαινε, όλο και πιο συχνά, όλο και πιο συστηματικά, την ιερή οφειλή του «έθνους απέναντι στα μέλη του». Δεν είναι τυχαίο πως για τα πιο διαφορετικά προβλήματα η δυσφορία επικεντρωνόταν σταδιακά, όλο και περισσότερο, στο ζήτημα των ξένων. Είχε παρατηρηθεί πως, μέσω του πρόσφατου υπερτονισμού του εθνικού και του πατριωτικού σε αντίθεση με το «ξένο», εκφραζόταν η θέληση να επιβεβαιωθεί ο έλεγχος του επιμερισμού πηγών κοινωνικής και οικονομικής ενέργειας που ανήκει στο Κράτος, καθώς και η αξίωση να δοθεί προτεραιότητα στους «καθαρούς Έλληνες». Και υπήρχαν πολλοί δείκτες που έπειθαν πως αυτή η πολύ βαθιά δυσαρέσκεια ήταν εξαιρετικά πιθανό να μετασχηματιστεί σε πολιτικό αντικείμενο μιας δημαγωγικής πολιτικής, η οποία θα είχε ως επιδίωξη να αναδυθεί εκμεταλλευόμενη τη μνησικακία ή την απογοήτευση που γεννούσε αυτή η εμπειρία της κοινωνικής, ατομικής ή συλλογικής, συρρίκνωσης [X. Βερναρδάκης (επιμ.), *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 2004: εκλογές, κόμματα, ομάδες συμφερόντων, χώρος και*

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, καθώς η σφαίρα του κρατικογραφειοκρατικού πεδίου εξακολουθούσε να συνιστά ένα χώρο που αποτελούσε, σε μεγάλο βαθμό, τόπο σφετερισμού του οικονομικού, και συμβολικού κεφαλαίου που εγγυάτο το κράτος προς όφελος των ομάδων που επιδίωκαν να κατισχύσουν και να μονοπωλήσουν έναν δημόσιο χώρο όπου παρατηρούνταν διάφορες μορφές νεποτισμού μέσα από τις οποίες κοινωνικές ομάδες οικειοποιούνται οφέλη που συνδέονται με τα κατεχόμενα από αυτές δημόσια αξιώματα⁸, η συνεχιζόμενη έλλειψη θεσμικά και κοινωνικά αναγνωρισμένων συλλογικών κανόνων σε πολλές σφαίρες κοινωνικής δραστηριότητας, σε συνδυασμό με τη διαίωνη σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα της έξης του «μικροκαπιταλιστή νοικοκύρη» –αυτής της ιδεολογίας που έχει τις ρίζες της στις παρελθούσες συνθήκες συγκρότησης του κοινωνικού χώρου– ωθούσε το κοινωνικό και οικονομικό ανταγωνισμό για αγαθά και υπηρεσίες να τείνει να μετατραπεί σε μια ιδιότυπη ατομική και συλλογική «αναρχία» εμφορούμενη από τη νεοσυντηρητική ιδεολογία ενός κοινωνικού νεοδαρβινισμού που επέτρεπε την πλήρωση των κοινωνικών όρων δυνατότητας και αναγνώρισης της ακύρωσης της συλλογικής ευθύνης, της λατρείας της ατομικής ευθύνης και της ατομικής δράσης, της λατρείας των winners και του στιγματισμού των losers⁹.

κοινωνία, Αθήνα: Σαββάλας, 2005, σ. 141-163]· μια επιδίωξη, της οποίας οι πιθανότητες υλοποίησης δεν ήταν καθόλου αμελητέες, όπως η ίδια η εθνική μας εμπειρία έδειξε, στη συνέχεια, με την περίπτωση της *Χρυσής Αυγής* καθώς διαιωνιζόταν η εγκατάλειψη των διεθνιστικών αρχών από την πολιτική και συνδικαλιστική εκπαίδευση σε συνδυασμό με τη θορυβώδη σιωπή μεγάλου μέρους της διανόησης και της επιστημονικής κοινότητας, αποτέλεσμα της αυξανόμενης ετερονομίας των χώρων αυτών εξαιτίας της τυραννικής επικυριαρχίας του οικονομικού επί του πολιτισμικού. Βλ. Ν. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Πολιτισμός και αγορά: για την αυτονομία της πολιτισμικής παραγωγής*, Αθήνα: Πατάκη, 2003.

8. Τα δομικά αυτά χαρακτηριστικά, τα οποία έχουν παρουσιασθεί αναλυτικά [βλ., μεταξύ άλλων, Κλ. Κουτσούκης & Π. Σκλιάς (επιμ. & εισαγ.), *Διαφθορά και σκάνδαλα στη δημόσια διοίκηση και την πολιτική* (πρόλ.: Β. Τσουδερού), Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2005], και κυρίως η δομική διαφθορά, όπως θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε, που θέτει πολλούς δημόσιους υπαλλήλους σε μια μόνιμη θεσμική υποκρισία, συνεχίζουν να (ανα)παράγουν, μεταξύ άλλων, ως δομικά αποτελέσματα, τόσο την ισχυρή επιφύλαξη του πολίτη απέναντι στο κράτος –καθώς το ελληνικό κρατικο-γραφειοκρατικό πεδίο συνεχίζει να εκλαμβάνεται είτε ως αρχή καταστολής είτε ως αρχή διανομής εισοδήματος– όσο και την ανοχή, και ενίοτε αποδοχή, των γνωστών ανωμαλών ατομικών και συλλογικών συμπεριφορών στο επίπεδο της κοινωνικής ζωής, που συνδέονται με νοητικές συνήθειες και ασύνειδες κλίσεις. Τα αποτελέσματα αυτά, που αποτελούν και αντικείμενα, όπως θα δούμε, πολλών μορφών οδύνης, συνιστούν την επαναδιατύπωση μιας εϋθραυστης δημόσιας τάξης, άμεσα συνδεδεμένης με το ευάλωτο του συμβολικού κεφαλαίου που εγγυάται το εθνικό μας κράτος. Βλ. P. Bourdieu, «Esprits d'État: genèse et structure du champ bureaucratique», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 96-97, 1993, σ. 49-62· K. Dixon, *Οι ευαγγελιστές της αγοράς: οι Βρετανοί διανοούμενοι και ο νεο-φιλελευθερισμός* (μτφρ.: Κ. Διαμαντάκου, πρόλ.: Ν. Παναγιωτόπουλος), Αθήνα: Πατάκη, 2001.

9. Fr. Schultheis, «Welfare made in USA, Zivilisatorische Lücke oder Modell für Europa?», στο *Das amerikanische Wunder, Supplement der Zeitschrift Sozialismus*, 9, 1998, σ. 21-32.